

Iz hrvatske politološke tradicije

Izvorni znanstveni rad
UDK 321.01:342.1:929 Radić

Pojam države i nacije u političkoj misli Stjepana Radića*

TIHOMIR CIPEK**

Sažetak

Autor analizira pojam države i nacije u političkoj misli Stjepana Radića do 1914. godine te ukazuje na Radićevo poznavanje značajnih socioloških teorija onog vremena.

U Pojam države Radić je preuzeo od austrijskog sociologa L. Gumplowitza, dok je njegovo poimanje nacije blisko shvaćanjima E. Renana. Ove spoznaje slične su suvremenim teorijama nacije.

Ističe da je Radićevo shvaćanje države i nacije bilo na teorijskoj razini onog vremena.

Uvod

U hrvatskoj je povijesti neupitno značenje političkoga djelovanja Stjepana Radića. Međutim, teorijske osnove njegova djelovanja nisu u našoj politologiji i historiografiji još dovoljno istražene.

Historiografija je veću pažnju posvećivala teorijskoj misli Antuna Radića, dok je značajni doprinos ideologiji seljačkog pokreta Stjepana Radića bio zapostavljen. Osim historičarke Branke Boban, ni jedan se naš znanstvenik nije sustavnije bavio političkom mišlju Stjepana Radića. Držim da bi politologijsko propitivanje njegove misli bilo poticajno i znanstveno zanimljivo, tim više što je Radić dio svog obrazovanja stekao studirajući političke znanosti u Parizu.

* Ova je studija nešto izmijenjen dio magistarskog rada »Država, društvo i društvena struktura Hrvatske u političkoj misli Stjepana Radića od 1914. godine«, koji je u prosincu 1991. obranjen na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Magistarski rad je raden u sklopu projekta »Odrednice političkog ponašanja na našim prostorima«.

** Tihomir Cipek, pripravnik na projektu *Odrednice političkog ponašanja na našim prostorima*, Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu

Brojna su izvorišta i teorijski utjecaji koji su oblikovali Radićev idejni sustav.¹ U početnoj je fazi njegova idejnog razvitka neosporan utjecaj misli hrvatskog narodnog preporoda i čeških i slovačkih slavista. Kao i na većinu mladih hrvatskih intelektualaca onoga vremena na Stjepana Radića su snažan dojam ostavile ideje Josipa Jurja Strossmayera i Franje Račkog, ali i njihova političkog protivnika Ante Starčevića.

Za vrijeme studentskih godina u Pragu, Radić je prihvatio liberalne ideje sveučilišnog profesora i kasnijeg »oca« čehoslovačke države Tomaša Garriguea Masaryka. Svoje teorijsko obrazovanje stekao je za vrijeme svog boravka na studiju političkih znanosti u Parizu (1897—1899).² Pariško je razdoblje Radićeva studiranja odlučujuće za oblikovanje njegovih socioloških i politoloških stavova.³ Od pariškog razdoblja, za vrijeme kojeg se upoznao s teorijama A. Smitha, E. Durkheim, H. Spencera i L. Gumplovitza, kod Stjepana Radića je prisutna ideja da u svome političkom djelovanju mora imati oslonac u znanstvenim spoznajama. Naime, studij političkih znanosti omogućuje mu da teorijski osmisli svoj stav da je »politika socijalna dinamika tj. nauka (istaknuo T. C.) o djelovanju socijalnih sila, koje su bilo moralne (umne), bilo fizičke (ekonomske), a da svaki političar koji želi djelovati u korist naroda mora poznavati 'narodnu sociologiju' i 'narodnu ekonomiju'«. ⁴

Zahvaljujući svome obrazovanju i interesima, Stjepan Radić je teorijski odredio niz pojmova koji tvore osnovu programatske i praktično političke djelatnosti HPSS.

Mnogi su njegovi spisi napisani na teorijskoj razini toga vremena. Stoga su još uvijek zanimljivi i vrijedni, ne samo s gledišta povijesti političkih ideja nego i u teorijskom pogledu.

U ovom sam radu pažnju usredotočio na Radićevo shvaćanje pojma države, pojma nacije i odnosa nacije i države. Vjerujem da su ovi segmenti njegove teorijske misli važni za razumijevanje Radićeve političke i teorijske misli uopće.

¹ Iscrpan je pregled utjecaja na oblikovanje Radićeve političke misli dala Branka Boban u studiji »Stjepan Radić — opus, utjecaji dodiri«, *Radovi*, Zavod za hrvatsku povijest, 22/1989, 147—208.

² O studiju Stjepana Radića u Parizu vidjeti: Bogdan Krizman, »Stjepan Radić na Pariškoj političkoj školi (1897—1899)«, *Naše teme*, 6/1971. Tekst je nespretno naslovljen jer asocira na naše partijske političke škole, dok je Radić diplomirao na prvom studiju političkih znanosti u Evropi na: École libre des sciences politiques u Parizu.

S. Radić u našim društvima i humanističkim znanostima dugo nije bio percipiran i kao politolog. Prva je to izriječom učinila historičarka Mirjana Gross u studiji »Povijest pravaške ideologije«, Zagreb: Institut za hrvatsku povijest (IHP), 1973, str. 318.

³ Odlučujući utjecaj studija političkih znanosti na misao S. Radića prva je istakla Branka Boban u odličnoj studiji »Shvaćanja Antuna i Stjepana Radića o mjestu i ulozi seljaštva u gospodarskom, društvenom i političkom životu«, *Radovi IHP*, 12/1979, str. 274.

O politološkim i sociološkim temama koje su bile predmetom Radićeva interesa vidjeti rad iste autorice, »O nekim problemima predratne jugoslavenske sociologije«, *Radovi IHP*, 18/1985, str. 257—270.

⁴ S. Radić, O pripravi za rad u narodnoj politici, *Novo Doba*, Prag, sv. 3/1889, str. 125 i sv. 6, str. 318—319. Navedeno prema J. Šidak, »Idejno sazrijevanje Stjepana Radića«, u: J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 1973, str. 381.

Metodološka polazišta Radićeve analize države

Stjepan Radić smatra da je zbijski samo onaj povijesni život čiji su akteri države. Povijesna se znanost, drži on, ne bi trebala primarno baviti velikim pojedincima i njihovom ulogom u povijesti, već državom, jer pojedinci i postaju veliki i značajni ako vladaju snažnim državama. Stoga bi se i hrvatska povijest trebala dijeliti na odsjeke po narodnim dinastijama »i na odsjeke po pojedinim banovima, jer su banovi predstavnici posebne hrvatske državne individualnosti.«⁵

Polazeći od tih postavki, potaknut neprekidnim trajanjem državopravne problematike u Hrvatskoj, Radić je nastojao i teorijski osvijetliti pojam države. Kako bi zadobio teorijsku poziciju, iz koje će krenuti u analizu, kritički propituje različita shvaćanja države: »teološko ili bogoslovno«, »jurističko ili pravničko«, »filozofsko ili mudroslovno«, »materijalističko ili čisto gospodarsko« i »prirodnoznanstveno ili socijalno« (sociologijsko).

Sociologiju je Radić istakao kao znanost, koja je zahvaljujući svojoj vrijednosnoj neutralnosti najprimjerenija za analizu države. Pošto smatra da u društvu djeluju prirodni zakoni, sociologiju je definirao kao prirodnu znanost »o sveukupnome životu ljudi u državi i u društvu uopće«⁶. Sociologija, tvrdi Radić, nije u funkciji političke koristi niti jednog staleža, već objektivno istražuje »kakva država jest i zašto je takova«,⁷ odnos između pojedinih staleža, položaj pojedinih staleža u državi i njegove uzročnike. Stoga je »socijalno ili prirodnoznanstveno« shvaćanje države najprimjerenije za njenu analizu.

U svojem proučavanju države Radić rabi historijsko-usporednu metodu, preuzetu od Herberta Spencera.

Osnovni je postupak u ovoj metodi prikupljanje i odabir činjenica koje istraživač smatra znanstveno relevantnima, čitanjem etnološke i historijske literature (S. Radić naglasak stavlja na povijesnu). Nedostatak takvog postupka jest uvijek prisutna mogućnost da autor u cilju dokazivanja svoje teze, pri klasifikaciji činjenica, odabire samo one koje potvrđuju njegove pretpostavke.⁸

Pojam države

Radić smatra da je država nastala osvajanjem i pokoravanjem, odnosno silom.⁹ U razlaganju svoga shvaćanja polazi od tri osnovne premise:

⁵ Stjepan Radić, »Državna i narodnosna ideja s gledišta socijalne znanosti«, *Mjesečnik pravničkog društva u Zagrebu*, 1909, str. 378-1054.

⁶ Isto, str. 449.

⁷ Isto, str. 450.

⁸ Selektivnost odabira činjenica prisutna je kad Radić govori o Nijemcima. U bezobzirnosti je dostojan nasljednik Ante Starčevića. Usp. S. Radić »Državna...«, str. 553-554.

⁹ Teoriju nastanka države S. Radić je preuzeo od austrijskog sociologa Ludviga Gumplowitza, pristaše organicizma. »Povijest nam ne daje ni jedan primjer drugačijeg nastanka

a) Društvena je slojevitost posljedica prevlasti superiorne manjine, sposobnije da ostvari svoje interese, nad većinom koju je podvrgla svojoj vlasti.

b) Između vladajuće i podvrgnute grupe (plemena) dolazi do stvaranja ekonomskog sustava, koji se zasniva na razlici u vlasništvu i ekonomskim pravima. Vladajuća grupa (pleme) posjeduje sredstva prinude da bi očuvala svoje privilegije, a potlačena joj pruža otpor i sama nastoji postati vladajućom.

c) Obje grupe (plemena), gospodstvujuća i podanička, obitavaju na istom teritoriju kojim vlada vladajuća grupa.

U skladu s tim pretpostavkama, Radić tvrdi da je država nastala, kada je »pleme koje je bilo ratobornije i složnije bijaše to obično kakvo lovačko ili konjarsko pleme, ili jednostavno veća razbojnička četa — silom pokorilo drugo ili srodno ili tuđe pleme, kojemu je dodijao nesigurni lovački ili nomadski život, te se je prihvatilo poljodjelstva ili najnužnijih zanata.«¹⁰ Na taj su se način oblikovali odnosi vlasti, a gdje je vlast, drži Radić, tamo je i država.

Stoga Radić tvrdi da je u ruskom jeziku odlično iskazan pojam države, jer se »država zove gosudarstvo, tj. gospodstvo ili vladanje.«¹¹ Izraz koji se u poljskom jeziku rabi za državu Radić smatra još primjerenijim za iskazivanje njezine suštine. Poljaci, naime, rabe riječ »panstvo, a to znači gospodstvo i vladanje.«¹² Ukoliko se vlast pojmi kao suština države, Radić je u potpunosti u pravu kad tvrdi da je hrvatska riječ »država« prikladnija da se iskaže sam pojam, nego što su to riječi većine drugih neslavenskih evropskih jezika, koje u svome korijenu imaju latinsku riječ 'status' (npr. njem. der Staat, engl. the state, tal. lo stato). Hrvatska je riječ »država«, naime izvedena iz praslavenskog i sveslavenskog glagola držati. »On između ostalog znači: posjedovati, imati u svojoj vlasti (istakao T. C.), činiti da više stvari bude zajedno i da se jedna od druge ne dijele ili ako se stvari sastoje od dijelova, ne dopuštati da se rastavlja na dijelove, činiti, vršiti, čuvati.«¹³

Pojam država je prvobitno značio vlast pojedinca ili zajednice koja je vrijedila na određenom području. Vlast, odnosno mogućnost da pojedinac ili društvena skupina nametnu svoju volju drugim pojedincima ili društvenim skupinama, proizlazila je iz vlasništva nad zemljom. Upravo je na ovim elementima, koje iskazuje riječ država, inzistirao Radić.

države«, piše Gumplowitz, »osim aktom nasilja. To je uvijek akt nasilja jednog plemena nad drugim, osvajanje i pokoravanje, izvršeno od strane jačeg stranog plemena, prema slabijem već nastanjenom na određenom području«. Usp. L. Gumplowitz, *Allgemeines Staatsrecht*, Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitaets-Buchhandlung, 1897, str. 45.

Teorija sile bila je karakteristična za autore koji su pripadali njemačkoj misaonoj tradiciji. Uz Gumplowitza zastupaju je i F. Oppenheimer i K. Ratzenhofer. Vidi: F. Oppenheimer, *Država*, Zagreb: Đorđe Čelap, 1921. i G. Ratzenhofer, »Borba za opstanak i prirodno odabiranje«, u: R. Supek, *Herbert Spencer i biologizam u sociologiji*, Zagreb: Naprijed, 1987.

¹⁰ Stjepan Radić, »Državna ...«, str. 560.

¹¹ *Isto*, str. 380.

¹² *Isto*, str. 380.

¹³ Ivan Pripic, »Država — nastanak i pojam«, *Naše teme*, 12/1987, str. 2114.

Izrazi drugih evropskih jezika koji imaju zajednički korijen u latinskoj riječi *status*, Radiću su se vjerojatno činili nedovoljno precizni, jer se koncentrirao na njihovo prvobitno značenje jednog od staleža u zajednici. Osim toga, on je znao da su ove riječi (npr. *the state*, *der Staat*, *lo stato*) stvorene kasnije nego riječ »država« u hrvatskom jeziku, pa ih je i zato smatrao neprimjerenim da ukazu na izvorište i suštinu države.

Smjestivši početak države još u vrijeme sukoba između plemena, Stjepan Radić je previdio »načelnu razliku između ustrojstva vladavine u pretkapitalističkim klan-
nim društvima i vladavine u kapitalističkim građanskim društvima: u svim je ranijim društvima temeljno načelo vladavine jedinstvo ekonomijskog gospodarstva i vlasti. Vlast je neposredna funkcija vlasništva nad objektivnim uvjetima proizvodnje i reprodukcije života«. ¹⁴

Proces odvajanja funkcije vlasništva nad uvjetima proizvodnje od funkcije vlasti, koji se zbiva u apsolutnim monarhijama i kojim započinje formiranje moderne države, Radić nije uspio u potpunosti osvijestiti. Stoga pojam države rabi univerzalno-historijski.

Vlast je Radić definirao kao sposobnost da se za određenu zapovijed pribavi poslušnost. »Vladati znači zapovijedati i biti kadar, na tu zapovijed prisiliti«. ¹⁵ Potrebno je, dakle da oni koji obnašaju funkcije vlasti posjeduju organiziranu silu, ili, weberovski rečeno, institucionaliziranu moć. Ukoliko u državi ne postoji vlast, nema ni mogućnosti da se javi smisaono orijentirano društveno djelovanje, a to vodi anarhiji. Radić smatra da smisaono orijentiranog društvenog djelovanja nema ukoliko u državi »nitko ne zapovijeda i nitko ne sluša«. ¹⁶ Država je, dakle, svedena na sposobnost da nametne svoj poredak ili radićevski rečeno »red u mirno doba«, svima koji zadovoljavaju određene kriterije (rođenje, boravak ili vršenje određenih poslova na teritoriji države).

U skladu s njemačkom misaonom tradicijom, Radić je državu razumio kao od građanskog društva (*civil society*) potpuno odvojenu, antidemokratsku, najvišu moć, koja ne poznaje neku drugu moć iznad sebe. ¹⁷ Pojedinaac je podvrgnut državi kao

¹⁴ Ivan Prpić, »Država ...«, str. 2116.

¹⁵ S. Radić, »Državna ...«, str. 562. Iznenađujuća je sličnost Radićeve definicije vlasti iz 1909. s Weberovom iz 1922. godine, koji vlast određuje kao »vjerojatnost da će određene osobe pokoriti naredbi određena sadržaja«. M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Sociologie*, Tübingen: J. B. C. Mohor (Paul Siebeck), 1976, str. 28. Usp. M. Weber, *Privreda i društvo*, Beograd: Prosveta, 1976, str. 37.

¹⁶ S. Radić, »Državna ...«, str. 1041.

¹⁷ Za razliku od njemačke, u anglosaksonskoj misaonoj tradiciji država se promatra kao dio društva, »društveni servis«. Razlozi takvim shvaćanjima nisu teorijske, čisto spekulativne prirode, već se nalaze u specifičnostima povijesnog razvitka. Gotovo iste godine kada je u Engleskoj provedena reforma izbornog zakona (1867), u Pruskoj je monarhija još uvijek neprikosnoveno vladala. Bernhard Blanke, »Theorien zum Verhältnis von Staat und Gesellschaft. Zum Problem der Legitimation politischer Herrschaft in der bürgerlichen Gesellschaft«, u: B. Blanke, U. Jurgens, H. Kastendick, *Kritik der politischen Wissenschaft*, knj. 1, Frankfurt/New York: Campus Verlag, 1975, str. 127—128.

najvišem izrazu »kolektivne volje«. Državna je vlast ograničena isključivo svojim izvršavanjem putem prava.

Državu je Radić pojmió kao vlast koja proizvodi društvo i njegove institucije.¹⁸ Takvo je shvaćanje proisteklo iz ondašnje povijesne situacije u kojoj apsolutni monarhi nizom političkih i ekonomskih poteza, koristeći se silom, nastoji proizvesti društvene institucije.¹⁹

Radić smatra da je zbog neodrživosti vladavinskog poretka utemeljenog na pukoj sili, postupno, povijesnim razvitkom, država sile zamijenjena državom prava. »Težnja za privredom i potreba da i pokoreni budu zadovoljni«, piše Radić, »ustalila je među osvajačima i među podanicima odnošaj u obliku točno određenih pravila, koja su bila obćenita i time su dobivala obilježja prava... Drugim riečima, u državi se je malo po malo razvilo pravo, nastali su zakoni stvorile su se mnogobrojne političke uredbe, kao što su sabori, gradska vieća, stališki cehovi i.t.d.«²⁰

Razvoj države volje u državu prava, smatra Radić, uvjetovan je njenom potrebom da ispuni dvije temeljne funkcije: »gospodarsko-političku« i »kulturno-socijalnu«. Za valjano obavljanje tih funkcija potrebno je da država stvori takve zakone i odnose u društvu koji potiču materijalnu proizvodnju. Drugi zahtjev koji država mora ispuniti jest da mudrim vladanjem, koje se prvenstveno sastoji u mudrom zakonodavstvu i humanom i obzirnom postupanju, postane i ostane legitimna.²¹ Da bi država mogla ispuniti navedene zadatke, potrebno je da posjeduje institucionaliziranu moć, dakle vlast. Vlast je za Radića suština države. Razrađujući dalje svoju tezu, on je zaključio da s nestankom vlasti, nestaje i sama država.²²

Promjenu karaktera vlasti prati i promjena socijalne osnove države. Dok u državi silé jedna grupa vlada nad cjelinom društva, u državi prava odvija se proces demokratizacije politike. Najprije dolazi do podjele »vlasti na društvene skupine prema njihovoj snazi«. Zatim postupno u političkom procesu sudjeluje sve veći broj čla-

¹⁸ Takvo shvaćanje države prvi je zastupao T. Hobbes. Usp. T. Hobbes, *Levijatan*, Beograd: Kultura, 1961, osobito, str. 147-163. i str. 284-295.

¹⁹ Dobar primjer pruža nam Petar Veliki vladar Rusije (od 1689. do 1725). On je putovao razvijenim zemljama Evrope, nastojeći u njihovim društvima pronaći valjana rješenja, koja bi primijenio u Rusiji. U tu je svrhu doveo niz stranih stručnjaka, uz čiju je pomoć proveo brojne reforme. Centralizirao je upravu, uveo regularnu vojsku, osnovao je prve laičke škole, poticao trgovinu i razvoj manufakture itd. O ulozi Petra Velikog u modernizaciji Rusije, vidjeti: *Povijest svijeta*, Zagreb: Naprijed, 1990, str. 482-484.

²⁰ S. Radić, »Državna...«, str. 561.

²¹ Radićevi zahtjevi koje bi vlast trebala zadovoljiti da bi postala legitimna, podsjećaju na stavove koje je o tome iznio nasljednik Tome Akvinskog, Tolomeo iz Lucce, u djelu *De regimine principum*. O tomu vidjeti, Nenad Zakošek, »Problem legitimnosti vlasti«, *Politička misao*, 4/1989, str. 46-47. Nije mi poznato da je Radić poznavao radove Tolomea iz Lucce, no poznavao je djelo Tome Akvinskog. Usp. Stjepan Radić, *Savremena ustavnost*, Zagreb: autor, 1910, str. 222-223.

²² Ovdje Radić odstupa od zaključka L. Gumplowitza koji je smatrao da prirodni zakoni dovode do propasti svake države. Usp. Ludwig Gumplowitz, *Allgemeines Staatsrecht...*, str. 45-46.

²³ S. Radić, »Državna...«, str. 561.

nova društva, da bi na kraju u politici sudjelovali svi građani. Sudjelovanje svih građana u političkom odlučivanju, pomoću općeg i jednakog prava glasa, jedan je od najznačajnijih ciljeva političkog djelovanja Stjepana Radića.²⁴

Demokratizacija politike je za Radića imala dvostruku svrhu: prvo, omogućavala je političku emancipaciju seljaštva, i drugo, seljaštvo bi kao najsvjesniji dio hrvatske nacije svojim sudjelovanjem u politici potaklo optimalno rješenje hrvatskog nacionalnog pitanja.

Narod/nacija i država

✓ Stjepan Radić je pravio razliku između pojmova puk i narod. U osnovi ovog razlikovanja nisu samo znanstveni nego i politički razlozi. Hrvatima je u ono vrijeme prijetila opasnost da ih velikomađarski krugovi proglašaju dijelom »ugarskog naroda«. Radić se tome suprotstavljao i znanstvenom argumentacijom podvlačeći razliku između pojмова puk i narod. Shodno ovom razlikovanju, Radić je priznao da su Hrvati državljani/puk Ugarske, ali istovremeno odlučno negira postojanje ugarskog naroda ističući »narodnostnu« posebnost Hrvata.²⁵

Puk je Radić odredio kao onu »zajednicu svih društvenih skupina, koja nastaje zajedničkom pokornošću državnoj vlasti (...). U puk ne spadaju samo seljaci, radnici i obrtnici, nego i trgovci, tvorničari, i bogati građani, pa i činovnici... Puk je dakle prema državi u istom odnošaju, kao posljedica prema uzroku: istom tamo gdje je država nastaje puk...«²⁶ Pučani u smislu državljana (Radić katkad koristi i termin narod) su kao pravne osobe jednaki. Osnovnu jedinicu puka/državljana čini pojedinac, državljanin, kao apstraktna osoba definirana sa stanovišta općenitog i jednakog prava. Preduvjet jednakosti je apstrahiranje od razlika koje među pučanima/državljanima postoje u privatnoj sferi. Dakle, bez obzira na to što pojedinci u privatnoj sferi imaju različiti socijalni status, religijsku pripadnost, kulturu itd., oni su kao puk/državljanin jednaki.

²⁴ Usp. S. Radić, »Najveća zapreka u borbi za seljačko pravo«, Dom, 5. kolovoza 1908, str. 1; S. Radić, »Čiji je službenik narodni zastupnik«, Dom, 13. travnja 1908, str. 1—2.; S. Radić, »Frankovci i socijalisti proti proširenju izbornog prava«, Dom, 23. veljače 1910, str. 1.

²⁵ B. Zakošek, »Teorijske osnove političke doktrine HPSS od 1904. do 1914«, *Politička misao*, 3/1987, str. 117.

²⁶ S. Radić, »Državna...«, str. 564. Ideju puka u smislu državljana prvi je zastupao J. J. Rousseau. Njegovu je teoriju Radić vjerojatno upoznao za vrijeme studija u Parizu. Rousseau smatra da činom sklapanja društvenog ugovora nastaju puk/državljanin i sama država. Za njega država nije skup institucija, već čitav puk/narod koji stvara i poštuje zakone. U trenutku sklapanja društvenog sporazuma stvara se, piše Rousseau, »moralno i kolektivno tijelo, sastavljeno od toliko članova koliko skupština ima glasova, koje istim činom stječe svoje jedinstvo, svoje zajedničko ja, svoj život i volju. Ta javna osoba koja je tako stvorena iz saveza svih ostalih, nekada se zvala građ, a sada se zove republika ili političko tijelo, koje njezini članovi zovu država kada je pasivna, suveren kada je aktivna...« J. J. Rousseaua, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima. Društveni ugovor*, Zagreb: Školska knjiga, 1978, str. 101—102.

Osim u značenju državljana, Radić je pojam puk rabio i u socijalnom smislu. Terminom puk označavao je deprivilegirane slojeve društva, u ovom su smislu u puk spadali prije svih seljaštvo i radništvo.

Pitanje nacije i nacionalnog često je tematizirano u spisima Stjepana Radića. No zbog njegove »političke škakljivosti« često je prisutno isprepletanje znanstvenog i ideologijskog, koje je imalo za svrhu zavaravanje carskih cenzora. Otuda proizlazi nekoherentnost i proturječje u Radićevu shvaćanju. Dublji razlog tome može se pronaći »u naizglednoj proturječnosti između njegovih integracionalističkih ideala (kod Radića postoje svojevrсни krugovi povezanosti, prvo svih Hrvata, pa svih Slavena, pa cijele Evrope itd.) i vrlo izričite lojalnosti hrvatskim interesima kada se raspravlja o dnevnopolitičkim temama«.²⁷

Termin nacija Radić nije koristio, ali kako njemačku riječ *Nation* prevodi s *narod*,²⁸ oba ću termina rabiti istoznačno. Radić koristi i termin narodnost, ali više kao atribut.

Kao i ostali istraživači nacionalne problematike, i Radić ima problema pri određivanju pojma naroda/nacije. U dotadašnjoj političkoj misli Hrvatske, nacija je određivana kao subjekt koji biva nacijom, tek spoznavajući samog sebe kao hrvatski narod s pravom na samostalnu državu.²⁹ Radić je uvidio da se fenomen naroda/nacije ne može odrediti isključivo objektivnim kriterijima, kao što su porijeklo, jezik, kultura, religija, teritorijalna kompaktnost itd.³⁰ Smatra da se na osnovi ovih kriterija među Slavenima ne mogu lučiti različite nacije. »S ovog narodopisnog i jezičnog gledišta«, piše Radić, »svi su Slaveni zapravo jedan narod i svi su samo jedna nacionalnost...«, drži da bi to uistinu i bilo tako »kada narod ne bi bio i prosvjetna

²⁷ Boris Zakošek, »Teorijske osnove političke doktrine HPSS od 1904. do 1914«, *Politička misao*, 3/1987, str. 118. O sveslavenstvu Stjepana Radića vidjeti, Ljubinka Vuković Todorović, *Sveslavenstvo Stjepana Radića*, Beograd: Biblioteka »Politika i društvo«, sv. 41, 1940.

²⁸ S. Radić, »Državna...«, str. 564.

²⁹ Ovo je određenje nacije karakteristično za pravašku ideologiju, koja je u ranoj mladosti utjecala na Radića. A. Starčević ne izvodi pojam naroda iz etnosa (»čiste hrvatske krvi«), nego narod poima kao zajednicu duha. Hrvati su za Starčevića svi oni koji su, bez obzira na etničko porijeklo, prožeti hrvatskim duhom, koji teži stvaranju samostalne hrvatske države. Usp. Ante Starčević, *Izabrani spisi*, Zagreb: HIBZ, 1943, str. 205. (Priredio Blaž Jurišić).

³⁰ S takvim se stavom Radić, vjerojatno, sreo u Parizu, gdje su, pretpostavljamo, još trajali odjeci vrlo zapaženog predavanja Ernst Renana, održanog u ožujku 1882. na Sorbonni, pod naslovom »Što je nacija«. Renan drži da rasa (krvne veze), jezik, vjera, zajednički interesi, teritorij; svi ti čimbenici, nisu dostatni da bi se oblikovala nacija. Nacija je za Renana duhovni princip. »Dvije stvari, koje istinu govoreći, nisu nego jedna sačinjavaju tu dušu, taj duhovni princip. Jedna je u prošlost, druga u sadašnjost. Jedna je zajedničko posjedovanje bogate baštine uspomena; druga je sadašnji pristanak želja (istakao T. C.) da se živi zajedno, volja (istakao T. C.) da se nastavi koristiti naslijeđe koje posjedujemo, neodijeljeno...«. E. Renan, »Što je nacija«, *Kulturni radnik*, 6/1981, str. 104.

Od pokušaja da fenomen nacije odrede pomoću tzv. objektivnih kriterija, i suvremeni su istraživači morali odustati, zaključivši »kako nije moguće postaviti 'znanstvenu' definiciju nacije«. Usp. Hugh Scaton-Watson, *Nacije i države*, Zagreb: Globus, 1986, str. 29. Usp. i Benedict Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, Zagreb: Školska knjiga, 1990, str. 15-18.

i moralna cjelina, t.j. kada se narodna zajednica ne bi stvarala i *zajedničkom sviješću* (istaknuo T. C.)³¹ Radićevo odustajanje od definiranja nacije objektivnim kriterijima i traženje onog određujuće nacionalnog u području subjektivnog, najbolje se vidi iz sljedećeg stava. »Tako dakle ni rasa, ni jezik, ni zajednička vjera, sve to samo po sebi, dapače ni sve to zajedno skupa ne stvara još naroda . . . Narodnost je dakle nešto više, nego svi elementi što smo ih netom razložili, elementi, koji se u njoj preraslično spajaju, no koji je svi zajedno, kad bi se recimō sastali, ne bi ipak mogli stvoriti. Za narodnost treba još nešto više. Narodnost (je) . . . u *sviesti i volji ljudi* (istakao T. C.), koji se kupe pod njezinim štitom ako ti ljudi bez obzira na porijeklo, na svoj jezik i vjeru žive istim životom, pod istim uredbama, u istim tradicijama težeći za istim idealom«.³²

Radić konstitutivnim elementima zajednice smatra: osjećaj solidarnosti, zajedničku kulturu i nacionalnu svijest. Emocionalna bliskost, osjećaj solidarnosti i zajedništva, osnovne su odlike zajednice, kao tipa društvenog odnosa.³³ Radić, dakle, poima naciju kao zajednicu čiji su članovi povezani osjećajem solidarnosti, zajedničkom kulturom i nacionalnom sviješću.

Proces postajanja nacijom je, smatra Radić, kod Slavena tekao drukčije, nego kod naroda zapadne Evrope. Kod Slavena je jezik bio najbitniji nacionalno-formativni čimbenik. Dok je u procesu formiranja nacija zapadne Evrope odlučujuću ulogu odigrala država, koja je rasprostranjenostu svoje vlasti odredila granice u okviru kojih će se razvijati osjećaj pripadnosti nacionalnoj zajednici. »Zapadne Evropa«, kaže Radić, »daje nam najsavršeniji primjer, kako država najprije stvara puk, a onda od puka narod«.³⁴

Radićevo sud o formiranju nacija odgovara tadašnjoj povijesnoj situaciji. Većina Slavena, naime, živi unutar Habsburške Monarhije, pa je jezik, čije promicanje omogućuje »tiskarski kapitalizam«, osnova nacionalnog okupljanja.³⁵ Iako to ne ekspli-

³¹ S. Radić, »Državna . . .«, str. 662.

³² Isto, str. 657—658. Utjecaj njemačke misaone tradicije na Radića vidljiv je iz sličnosti njegova određenja nacije i Hegelova određenja patriotizma. Radić ističe da je za bivanje narodom/nacijom bitan element svijest ljudi tj. osjećaj zajedništva i život pod istim zakonima i institucijama. Slično tome, Hegel određuje patriotizam, kao uvjerenje zasnovano na osjećaju pripadnosti i povjerenja građana u institucije države, prije svega u ustav. Osjećaj zajedništva i povjerenja u državne institucije razvit će se ukoliko će država štititi slobodu i pravo svakog pojedinca.

Patriotizam nije slijepa pokornost i marširanje na zvuke nacionalnih bubnjeva, nego povjerenje u institucije države (ustav). Povjerenje, koje je pretpostavka za postizanje konsenzusa o osnovama zajedničkog života. G. W. F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, Hamburg: Verlag von Felix Meiner, 1955, str. 218—219. Usp. G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, Sarajevo: Veselin Masleša — Svjetlost, 1989, str. 383.

³³ O razlici između zajednice i društva, vidjeti, Ferdinand Tönnies, *Einführung in die Sociologie*, Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke, 1931, str. 12—81. Usp. Radomir D. Lukić, *Formalizam u sociologiji*, Zagreb: Naprijed, 1987, str. 233—241.

³⁴ S. Radić, »Državna . . .«, str. 658.

³⁵ O ulozi »tiskarskog kapitalizma« u formiranju nacija, vidjeti, Benedict Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma. Zagreb: Školska knjiga, 1990, str. 32—50.

cira. Radić uviđa da je osjećaj pripadnosti naciji kao »moralnoj i kulturnoj« zajednici, rezultat nastanka i razvoja građanskog društva i njegovih institucija. Osobito ističe ulogu prosvjete, dakle školstva. No njegov ga antiintelektualizam navodi na tvrdnju, po kojoj su sitna i srednja buržoazlja i inteligencija isticali nacionalnu pripadnost, »jer si time stvarahu mnogobrojne mušterije«. ³⁶ Takvom je tvrdnjom Radić zenamario prvobitnu ulogu inteligencije koja je svojim djelovanjem razvila nacionalni osjećaj.

Uz isticanje uloge koju je država imala za stvaranje nacija u zapadnoj Evropi, Radić dopušta mogućnost da se sam narod dovine do atributa državnosti. Ujedno naglašava da se teritorij države ne mora poklapati u potpunosti s rasprostranjenošću pojedine nacije. Slijepo pridržavanje načela jedna nacija jedna država, smatra glavnim uzročnikom ratova. Polazeći od ovoga suda, tvrdi da je mnogonacionalna država, čak savršenija tvorba od jednonacionalne, ukoliko se »svaka narodnost u njoj može posvema slobodno razvijati«. ³⁷

2 P
 Pozitivna je značajka mnogonacionalnih država, tvrdi Radić, u tome što one nisu osvajački raspoložene, a otporne su na napade izvana. Drugu pozitivnu značajku mnogonacionalnih država, Radić nalazi u uspostavljanju osobite ravnoteže među nacijama, koja omogućuje veću stabilnost države, smanjujući snagu socijalnih borbi. Stoga je za njega Habsburška Monarhija, »primjer upravo savršenijeg tipa države«. ³⁸ Navedene prednosti Monarhije kao višenacionalne države, došle bi do izražaja ukoliko bi se unutar nje slobodno razvijali posebni interesi svih nacija. »U naše doba«, piše Radić 1909, »gdje su se svi narodi u monarkiji tako kulturno razvili, te su unutrašnje državne tvorbe u monarkiji faktično već nastale, samo ih treba priznati i u državnom uređenju . . . , u to naše doba naravski da se javlja i kod alpskih Niemaca težnja da prema ostalim narodnim velikim područjima stvore i oni svoj posebni njemački teritorij«. ³⁹

2
 U toj je Radićevoj tvrdnji vidljivo nastojanje da se osmisli i opravda koncepcija konfederalizacije Monarhije, a da se ujedno iskaže lojalnost »dvoru«. On se, naime, dosljedno zalagao za najveću moguću državnu samostalnost Hrvatske u datim povijesnim uvjetima. Pri tome se pozivao na hrvatsku državnopravnu tradiciju i prirodno pravo. Ideja hrvatske državne koja je opstojala u svijesti hrvatskog naroda, zahvaljujući i djelovanju S. Radića, omogućila je Hrvatima da se oblikuju u modernu naciju.

³⁶ S. Radić, »Državna . . .«, str. 791.

³⁷ Isto . . . , 787. Svoj je sud o vrlinama mnogonacionalnih država Radić promijenio kada je vidio da su među političkim činocima 1918. godine prevladali pobornici bezuvjetnog ujedinjenja južnoslavenskih zemalja, na centralističkoj i unitarističkoj osnovi. Nakon 1918. Radić je izgradio koncepciju samostalne hrvatske države, koja bi s ostalim dijelovima jugoslavenske države mogla biti povezana, nekom vrstom personalne unije ili konfederativnim vezama. Usp. Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb: Globus, 1988, osobito, poglavlje o HRSS.

³⁸ S. Radić, »Državna . . .«, str. 947.

³⁹ Isto, str. 953.

Pod utjecajem Gumpłowitzeve teorije, Stjepan Radić je razvio svoje poimanje države, prilagođavajući ga povijesnoj zbilji u kojoj je stvarao i politički djelovao. U određenju nacije njegovi su stavovi vrlo slični shvaćanjima suvremenih autora, koji su ukazali na nemogućnost da se fenomen nacije objasni isključivo objektivnim kriterijima (porijeklom, jezikom, teritorijem itd.), nego naglasak stavljaju na područje subjektivnog, kolektivnu osjećajnost i svijest.

Poznavanje značajnih društvenih teorija onoga vremena omogućilo je Stjepanu Radiću da usvoji i založi se za ostvarenje osnovnih pretpostavki demokratskog političkog života: opće, jednako i tajno pravo glasa, pučki suverenitet, slobodnu javnost, diobu vlasti itd.

Stoga nam poznavanje teorijskih osnova Radićeve političke misli ne omogućuje samo da jasnije sagledamo njegov idejni sustav nego i da uvidimo jedan od putova promicanja suvremene demokratske političke kulture u Hrvata.

LITERATURA

- Boban, B., »Shvaćanja Antuna i Stjepana Radića o mjestu i ulozi seljaštva u gospodarskom, društvenom i političkom životu. Iz povijesti ideologije seljačkog pokreta u Hrvatskoj do 1918«, *Radovi* — Instituta za hrvatsku povijest, 12, 1979, str. 265—305.
- Boban B., »O osnovnim obilježjima 'seljačke države' u ideologiji Antuna i Stjepana Radića«, *Radovi* — Instituta za hrvatsku povijest, 13, 1980, str. 51—88.
- Boban, B., »Stjepan Radić — opus, utjecaji i dodiri«, *Radovi* — Zavoda za hrvatsku povijest, 22, 1989, str. 147—208.
- Gumpłowitz, L., *Allgemeines Staatsrecht*, Verlag der Wagnerschen Universitaets — Buchhandlung, Innsbruck 1897.
- Prpić, I., »Država — nastanak i pojam«, *Naše teme*, 12, 1987, str. 2114—2131.
- Šidak, J., »Idejno sazrijevanje Stjepana Radića«, u: isti, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Sveučilište u Zagrebu — Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1973.
- Zakošek, B., »Teorijske osnove političke doktrine HPSS od 1904. do 1914«, *Politička misao*, 3, 1987, str. 111—131.

Tihomir Cipek

*THE CONCEPT OF THE STATE AND THE NATION IN THE
POLITICAL THOUGHT OF STJEPAN RADIĆ*

Summary

The author analyzes the concept of the state and the nation in the political thinking of Stjepan Radić up to 1914 and points to Radić's familiarity with the significant sociological theories of the time.

The concept of the state was taken over by Radić from the Austrian sociologist L. Gumplowitz while his understanding of the nation was close to that of E. Renan. These insights are related to contemporary theories of the nation. The author stresses the fact that Radić's understanding of the state and the nation corresponded to the level of theoretical thinking in his time.